

نقش مادران در تربیت اعتقادی و اخلاقی فرزندان از دیدگاه مقام معظم رهبری

معصومه کریم زاده^۱

چکیده

تربیت فرزندان از جمله مسائل مهم اجتماعی است، در منابع اسلامی (قرآن و روایات) بیش از هر امری، مسئله تربیت و سازندگی انسان به چشم می خورد. یکی از عواملی که در این راستا تأثیر مستقیم و چشمگیری نسبت به سایر عوامل دارد نقش مادران است؛ در بیانات مقام معظم رهبری به راهبردها و عملکردهای مادران در تربیت صحیح فرزندان در جهت رسیدن آنها به کمالات معنوی و اخلاقی اشاره شده است، تربیت صحیح، از مهم ترین برنامه های انبیا و کتاب های آسمانی بوده است. لذا ضرورت دارد که در این خصوص پژوهش انجام گیرد. بر این اساس هدف اصلی از نوشتار حاضر بررسی نقش مادران در تربیت اعتقادی و اخلاقی فرزندان از دیدگاه مقام معظم رهبری می باشد، که بر اساس روش توصیفی نگارش یافته، پژوهش از نوع کیفی است و از جمله مطالعات کتابخانه ای به شمار می رود، از جمله نتایج و دستاوردهای این پژوهش می توان به برخی از نقش های مادران در تربیت اعتقادی فرزندان از منظر رهبری مانند: آموزش احکام شرعی و شناساندن درست دین به فرزندان، پاسخ دهی مادران به شبهات دینی و برخی نقش های مادران در تربیت اخلاقی فرزندان مانند: درونی کردن اخلاقیات، نظارت بر اخلاق و رفتار فرزندان اشاره نمود.

واژه های کلیدی: تربیت، تربیت اعتقادی، تربیت اخلاقی، مادر، فرزند، مقام معظم رهبری.

1 - دانش آموخته سطح 2، حوزه علمیه خاوران زینبیه (سلام الله علیها)، شهرستان آبیگ.
bukanianmahdi@gmail.com

مقدمه

بدون تردید، خانواده از مهم‌ترین گروه‌های جامعه و از عواملی است که می‌تواند بیشترین نقش را در تربیت صحیح فرزندان ایفا نماید. امروزه رسالت مؤثر مادران در تربیت معنوی و اخلاقی فرزندان از بابت تقویت ایمان و باورهای دینی و فضائل اخلاقی در آنها بر کسی پوشیده نیست. اگرچه والدین یعنی هم پدر و هم مادر در این راستا باید بکوشند اما نقش مادران پررنگ است، چون رابطه بین فرزند و مادر در خانواده بیشتر است.

در میان اندیشمندان مسلمان و بزرگان معاصر، افرادی بوده و هستند که با نگاهی جامع و مانع به خانواده و مسائل مربوط به آن نگاه می‌کنند و تلاش می‌کنند با بیان آموزه‌های دینی به آنچه علاقه و رغبت مردم را برمی‌انگیزد، رهنمودهای شریعت مقدس را در خصوص تربیت صحیح فرزندان در خانواده نهادینه کنند؛ یکی از این شخصیت‌های برجسته، رهبر معظم انقلاب حضرت آیت الله خامنه‌ای (حفظه الله) است که اندیشه‌های قرآنی خود درباره تربیت صحیح فرزندان را در اختیار مادران قرار داده‌اند.

از آن جا که متأسفانه آن طور که باید و شاید در خصوص اندیشه‌های قرآنی مقام معظم رهبری در خصوص نقش مادران در تربیت اعتقادی و اخلاقی فرزندان پژوهش انجام نگرفته اهمیت دارد که در این زمینه پژوهش انجام داد.

همچنین از آن جا که یکی از نقش‌های مهم بر عهده مادران آن است که با تربیت اعتقادی و اخلاقی اولین و مهمترین وظیفه خود در زمینه مادری را اجرا کنند و از آن جا که این تربیت آثار بسیاری در بعد اخلاقی و اعتقادی برای خانواده و جامعه در پی دارد و مانع از فروپاشی اعتقادی و اخلاقی خانواده و جامعه می‌شود ضروری است در این خصوص پژوهش انجام شود.

در طول تاریخ، تعلیم و تربیت انسان و نهادینه کردن ایمان و اخلاقیات در ضمیر او بسته به تربیت اعتقادی و اخلاقی در محیط خانواده داشته است و هدف بزرگ انبیاء و ائمه اطهار نیز همین تربیت در دو بعد اعتقادی و اخلاقی بوده است. در خصوص پیشینه موضوع برخی مقالات و کتب در راستای انواع تربیت نوشته شده اما مشابه عنوان نوشتار حاضر برخی پژوهش ها وجود داشته به علت اختصار به ذکر چند مورد اکتفا می شود. 1) کتاب: « تعلیم و تربیت اسلامی » تألیف: مجید رشیدپور ، تفاوت این کتاب با مقاله حاضر در این است که در این کتاب به بررسی اصول تعلیم و تربیت و وظایف والدین به صورت جدا و همچنین سایر عوامل از دیدگاه آیات و روایات اشاره شده است ولی مقاله حاضر به بررسی نقش مادران در تربیت اخلاقی و اعتقادی و از دیدگاه رهبری پرداخته است. 2) کتاب: « کاوشی در باب آموزش مسائل اخلاقی به کودکان » تألیف: غلام رضا متقی فر، در این کتاب فقط بررسی تربیت اخلاقی به کودکان بررسی شده و اشاره ای به نقش مادر یا از دیدگاه رهبری نشده است. 3) مقاله: « تربیت اخلاقی کودکان » نوشته نعیمه کهولت، این مقاله کوتاه نیز به تربیت اخلاقی کودکان در قالب داستان و هنر و ... اشاره نموده در حالی که در مقاله حاضر به بررسی نقش مادران در تربیت اخلاقی و اعتقادی از منظر رهبری پرداخته شده ، 4) مقاله: «روش های تربیت دینی» نوشته: محمدرضا بهشتی؛ این مقاله نیز به روش های تربیت دینی مانند روش محبت روش الگوگیری و ... در تربیت دینی فرزندان پرداخته و به نقش مادران و دیدگاه رهبری اشاره نداشته است. در هر صورت وجه تمایز نوشتار حاضر با این کتب و پژوهش ها در این است که در نوشتار حاضر به بررسی نقش مادر در تربیت اعتقادی و اخلاقی فرزندان از دیدگاه مقام معظم رهبری پرداخته است در حالی که این امر در هیچ کدام از پژوهش های فوق الذکر انجام نشده است. اکنون سؤال اصلی پژوهش این است که از دیدگاه مقام معظم رهبری مادران چه نقشی در تربیت اعتقادی و اخلاقی فرزندان دارند؟ محقق در صدد است به این مهم پاسخ دهد.

1. مفهوم شناسی

در این قسمت از نوشتار برخی از مهمترین واژه ها از نظر لغوی و اصطلاحی تبیین می شوند.

1-1. **مادر:** واژه مادر دراصل یک واژه فارسی است، در زبان فارسی مادر اسم و به معنای مام و ماما می باشد. مادر مجازاً صفت است، معادل مادر در لغت عربی کلمه (ام) می باشد.¹ واژه «ام» در لغت عربی یعنی مادر، اصل و پایه هر چیزی که چیزهای دیگر به آن منضم شود،² راغب می نویسد: «واژه «ام» در مقابل «أب» است، ام در عربی به اصل و وجود چیزی می گویند که یا او را تربیت نموده یا اصلاح نموده یا او را بوجود آورده است». ³ ابن فارس «ام» را دارای چهار معنای نزدیک به هم دانسته است: «اصل، مرجع، جماعت و دین». ⁴ از دیدگاه مفسرین قرآنی نیز واژه «ام» در لغت به معنی اصل و اساس هر چیزی است و اینکه عرب به مادر «ام» می گوید، بخاطر آن است که ریشه خانواده و پناهگاه فرزندان است. ⁵ مادر در معنای اصطلاحی، کسی است که پرورش فرزندان را در دوران بارداری و پس از آن را برعهده دارد و در انجام این وظیفه بدون هیچ چشم داشتی مادی یا معنوی کوشا است. همچنین به هر چه که اصل و ریشه چیزی باشد یا او را ترتیب و اصلاح کرده باشد یا مبداء و سرآغاز چیزی باشد ام- گویند.

2-1. **تربیت:** واژه «تربیت» عربی و از ریشه ی «رَبَّوْ» و به معنای پروردن از باب تفعیل است. در این ریشه، معنای زیادت و فزونی اخذ شده است. ⁶ و در مشتقات مختلف آن، می توان این معنا را به

1 - جوهری، الصحاح تاج اللغة ج 5، ص 2099.

2 - ابن منظور، لسان العرب، ج 12، ص 32.

3 - راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن، ص 85

4 - ابن فارس، معجم مقاییس اللغة، ج 1، ص 21.

5 - مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج 21، ص 9.

6 - فراهیدی، العین، ج 1، ص 372، ذیل واژه «ربو»

نوعی بازیافت. مثلاً به تپه «رَبْوَه» گفته می‌شود.^۱ زیرا نسبت به سطح زمین برآمده است. نفس زدن را «رَبْو» می‌گویند، به سبب اینکه موجب برآمدن سینه می‌شود.^۲ در اصطلاح «تربیت» به معنی «پروراندن، آداب و اخلاق را به کسی آموختن» و نیز به معنی «پرورش بدن به وسیله ی انواع ورزش» است.^۳ همچنین در اصطلاح، تربیت عبارت است از «رشد دادن یک پدیده از راه برطرف ساختن موانع و فراهم کردن زمینه رشد و شکوفایی استعدادها و به فعلیت رساندن قوای نهفته در آن».^۴ واژه تربیت از مصدر باب «تفعیل» از ریشه «ربو»^۵ به معنای رشد و افزایش گرفته شده است در اصطلاح «تربیت» به معنی «پروراندن، آداب و اخلاق را به کسی آموختن» و نیز به معنی «پرورش بدن به وسیله ی انواع ورزش» است.^۶ همچنین تربیت یعنی آنچه را که از کمال و جمال ممکن است در اختیار روح و جسم قرار دادن و مهیا ساختن فرد برای آن که نخست خویشتن و سپس اجتماع خود را خوشبخت نماید.^۷

2. نقش مادران در تربیت اعتقادی از دیدگاه مقام معظم رهبری

در بسیاری از آیات و روایات، سرگذشت انبیاء، اولیاء و صالحان و در کتب علمای اخلاق و ارباب سیر و سلوک روی تربیت معنوی و اعتقادی فرزندان به عنوان یک فضیلت در زندگی انسان که بدون آن نمی‌تواند به مقام قرب الهی رسد، یاد شده است.^۸ در برخی بیانات مقام معظم رهبری نیز به این

1 - طریحی، مجمع البحرین، ص 423. ذیل واژه «ربوه»

2 - راغب اصفهانی، همان کتاب، ص 184

3 - معین، فرهنگ لغت معین، ج 1، ص 232، ذیل واژه «تربیت»

4 - ابن منظور، لسان العرب، ج 1، ص 204

5 - ابن فارس، معجم مقاییس اللغة، ج 2، ذیل واژه «ربو».

6 - معین، فرهنگ لغت معین، ص 233

7 - آشتیانی، مبانی تربیت و اخلاق اسلامی، ص 31.

8 - قائمی، آسیب ها و عوارض اجتماعی، ص 142.

است که یک مادر نقش چند مادر را در تربیت یک فرزند انجام دهد تا بتواند در تربیت اعتقادی، دینی، اخلاقی و رفتاری و ... وی موفق شود.^۱

مقام معظم رهبری در این خصوص فرمودند: « شما اگر بچه‌ی خودتان را در خانه تربیت نکردید، یا اگر بچه نیاوردید، یا اگر تارهای فوق‌العاده ظریف عواطف او را با سرانگشتان خودتان باز نکردید تا دچار عقده‌ی [عاطفی] نشود، هیچ کس دیگر نمیتواند این کار را بکند؛ نه پدرش، و نه به طریق اولی دیگران؛ فقط کار مادر است»^۲

مادران وظیفه دارند علاوه بر دعوت به کار خیر و ارشاد به آن، در مواردی هم با جدیت و قاطعیت بیشتری فرزند را به سمت انجام کارهای خوب سوق داده و باعث انجام اعمال صالح و تقویت اعمال و رفتارهای صالح آنها شوند.^۳ مقام معظم رهبری در این خصوص فرمودند: « مادر می تواند فرزندان را به بهترین وجهی تربیت کند. تربیت فرزند به وسیله‌ی مادر، مثل تربیت در کلاس درس نیست؛ با رفتار است، با گفتار است، با عاطفه است، با نوازش است، با لالائی خواندن است؛ با زندگی کردن است. مادران با زندگی کردن، فرزند تربیت می کنند. هرچه زن صالح‌تر، عاقل‌تر و هوشمندتر باشد، این تربیت بهتر خواهد شد»^۴.

بنابراین از جمله وظایف مادر در جهت تربیت اخلاقی و رفتاری فرزندان این است که بر اعمال و رفتار فرزندان نظارت داشته و آنها را برای رفتن به مجالس و مراسمی که دارای اخلاق اسلامی و یا اخلاق مذهبی است تشویق و ترغیب نمایند و از رفتن به محیط‌های آلوده و ارتباط با افراد منحرف و بزهکار برحذر دارند. زیرا نقش تخریبی ارتباط با این دسته از افراد و حضور در مجالس آنها به

1 - امینی، اسلام و تعلیم و تربیت، ص 167

2 - بیانات مقام معظم رهبری در تاریخ 1390/10/14.

3 - مطهری، تعلیم و تربیت اسلامی، ص 222

4 - بیانات مقام معظم رهبری در تاریخ 1392/2/11.

قدری است که حضرت علی (علیه السلام) در این ارتباط می‌فرمایند: «مجالسة اهل الهوى من ساءة للایمان و محضرة للشیطان»^۱؛ همنشین با هواپرستان ایمان را به دست فراموشی می‌سپارد و شیطان را حاضر می‌کند.»

یک مادر مؤمن و باتقوا بایستی فضیلت تقوا از گناهان را به فرزندان خود بیاموزد و همان طور که مسئولیت انسان بودن او اقتضا می‌کند از انجام امور لغو رویگردان است و فرصت ندارد به کارهای بی‌اساس و گناه آلود پردازد و عمر خود و دیگران را بیهوده بر باد دهد. به فرزندان نیز این تقوا در رفتار را آموزش دهد تا مرتکب گناه نشود و ایمان و اخلاقیات خود را تقویت بخشد، لغو گفتار و رفتاری است که فایده قابل ملاحظه‌ای ندارد. انسان مؤمن از معاصی و گناهان و دروغ و دشنام و غنا و لهو و لعب دوری می‌کند.^۲

1 - دشتی، ترجمه نهج البلاغه، خطبه 86.

2 - مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج 14، ص 196.

نتیجه گیری

در مجموع از مطالب این مقاله می توان چنین نتیجه گرفت تربیت بر مبنای راهنمایی ها و آموزه های اندیشمندان دینی همچون مقام معظم رهبری، تربیتی صحیح است. رهبر معظم انقلاب اسلامی حضرت آیت الله خامنه ای (حفظه الله) همواره با بصیرت خود به امر تربیت صحیح فرزندان در بیانات خویش اشاره داشته است و این بصیرت را در اختیار والدین قرار داده است و از آن جا که امر تربیت صحیح در خانواده امری است که نیازمند تلاش والدین است ولی مادران نسبت به پدران بیشتر با فرزندان در ارتباط هستند به همین دلیل یکی از نقش های مهم بر عهده مادران آن است که در جهت تربیت اعتقادی و اخلاقی صحیح فرزندان خود بکوشند و در این راستا را بیانات رهبری نیز بهره مند شوند.

مادران با استفاده از رهنمودهای مقام معظم رهبری با تربیت صحیح معنوی و اعتقادی و آموزش احکام شرعی و شناساندن درست دین و اصول دین، معارف و... و همچنین پاسخ دادن به شبهات و سؤالات شرعی و دینی فرزندان می توانند در راستای تربیت اعتقادی فرزندان خود نقش و وظیفه مادری خود را به خوبی انجام دهند. همچنین در راستای تربیت اخلاقی فرزندان خود می توانند فضائل اخلاقی را در فرزندان خود نهادینه کنند و رذائل اخلاقی را از آنها دور سازند و در درون خانه همیشه بر اخلاق و رفتار و نحوه برخورد فرزندان نظارت داشته باشند .

فهرست منابع و مآخذ

*قرآن مجید، ترجمه رضایی اصفهانی، محمد علی.

* ترجمه نهج البلاغه، دشتی، محمد.

منابع فارسی

1. امینی، ابراهیم، اسلام و تعلیم و تربیت، انتشارات اولیاء و مربیان جمهوری اسلامی ایران، 1376.
2. آشتیانی محسن، فیضی علی، مبانی تربیت و اخلاق اسلامی، انتشارات قم: روحانی، چاپ اول، 1375 هـ ش
3. جوادی آملی، عبدالله، وحی و نبوت در قرآن، قم: اسراء، چاپ هشتاد و هشت، 1314 هـ ش.
4. جوهری، اسماعیل بن حماد، الصحاح تاج اللغة، قم: دارالکتب الاسلامیه، 1378.
5. حکیمی، محمد رضا، الحیاء، تهران: دارالکتب الاسلامیه، 1377.
6. راغب اصفهانی، محمد بن حسین، مفردات الفاظ قرآن، قم: نشر هاجر، 1385.
7. شاکرین، حمیدرضا، پرسش ها و پاسخ های دانشجویی، قم: نشر معارف، چاپ سوم، 1386 هـ ش.
8. قائمی مقدم، محمد رضا، روشهای آسیب زا در تربیت از منظر اسلامی، قم: نشر پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، 1384.
9. قائمی، علی، آسیب ها و عوارض اجتماعی، نشر امیری، 1366.
10. مرکز تحقیقات نمایندگی ولی فقیه، تهاجم فرهنگی، تهران: نشر معاونت فرهنگی سپاه، 1387.
11. مطهری، مرتضی، تعلیم و تربیت در اسلام، قم: نشر صدرا، 1362.
12. آزادی معنوی، گفتارهای معنوی، نشر صدرا، چاپ نوزدهم، 1378 ش.
13. معین، فرهنگ فارسی معین، تهران: نشر سرایش، 1382.

14. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران: انتشارات دارالکتب الاسلامیه، 1375.

منابع عربی

15. ابن فارس، محمد بن ذکریا، مقاییس اللغه، بیروت: نشر دارالاحیاء التراث العربیه، 1407.

16. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت: نشر دارالاحیاء التراث العربیه، 1408.

17. طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، بیروت: نشر دارالاحیاء التراث العربیه، 1408.

18. فراهیدی، خلیل بن احمد، العین، بیروت: دارالاحیاء التراث العربیه، 1407.

مجلات و نشریات :

19. انتظامی بیان، نرگس، مقاله تبیین ماهیت تربیت معنوی، مجله اسلام و پژوهش های تربیتی سال هفتم، تهران، 1394.

20. شاملی، عباس علی، مقاله «در تکاپوی رسیدن به مدلی از تربیت اخلاقی در اسلام»، مجله تربیت اسلامی، شماره 2، 1388.

21. عالم زاده نوری، محمد، مقاله تربیت اخلاقی در فرد و جامعه، قم: پژوهشکده باقرالعلوم، 1397.

سایت ها

22. بیانات مقام معظم رهبری در تاریخ 1391/4/21 سایت Khamenei.ir

23. بیانات مقام معظم رهبری در تاریخ 1392/2/11 سایت Khamenei.ir

24. بیانات مقام معظم رهبری در تاریخ 1401/10/14. سایت Khamenei.ir

25. بیانات مقام معظم رهبری در تاریخ 1384/5/5. سایت Khamenei.ir

26. بیانات مقام معظم رهبری در خصوص لزوم تبیین نقش زنان و خانواده در اندیشه رهبری ،

1396/1/25 سایت Khamenei.ir

27. بیانات مقام معظم رهبری در تاریخ 1381/6/6 سایت Khamenei.ir